

Stellig verbonden aan onderwijs

Jaarboekje 2008

Stellig verbonden aan onderwijs

Jaarboekje 2008

Inhoudsopgave

*Blijf het
onderwijs vernieuwen*

*Met onderwijs kun
je niet vroeg genoeg
beginnen!*

*Fusies hoeven de
keuzevrijheid
niet te beperken*

*Nederlanders aan
de top kunnen
(veel) meer doen voor
het onderwijs*

Woord vooraf 7

Stelling 1 9

Wat moet er gebeuren volgens de raad? 10
Wat vinden anderen ervan? 12
Meer informatie 15

Stelling 2 17

Wat moet er gebeuren volgens de raad? 18
Wat vinden anderen ervan? 19
Meer informatie 23

Stelling 3 25

Wat moet er gebeuren volgens de raad? 26
Wat vinden anderen ervan? 28
Meer informatie 31

Stelling 4 33

Wat moet er gebeuren volgens de raad? 34
Wat vinden anderen ervan? 36
Meer informatie 39

Woord vooraf...

‘Jaarverslagen worden niet gelezen’

Met deze stelling begon de Onderwijsraad vier jaar geleden aan een serie bijzondere jaaroverzichten. De raad gaf niet langer traditionele jaarverslagen uit, maar blikte terug aan de hand van actuele stellingen over onderwijs. Onder die stellingen werden steeds de belangrijkste adviesonderwerpen uit het voorafgaande jaar behandeld, mét de reacties van de bewindslieden en het onderwijsveld. Dit is het vierde en laatste stellingenboekje, gemaakt in het afsluitende zittingsjaar van de raad die deze vorm introduceerde. Nog één keer blikken we via stellingen terug – op 2008, maar (vanwege het aflopen van de zittingsperiode) ook op enkele eerder uitgebrachte adviezen.

In de afgelopen jaren was het thema ‘school en maatschappij’ prominent in de advisering aanwezig. Welke maatschappelijke taken moet het onderwijs op zich nemen? Zorg voor burgerschap, het tegengaan van segregatie, het bevorderen van sociale cohesie, het verzorgen van naschoolse opvang, het voorkomen van alcoholmisbruik en overgewicht: moet dit allemaal, kán dit allemaal en kan het tegelijkertijd? Het antwoord is: ja, tot op zekere hoogte en mits de school meer hulp krijgt van buitenaf. Daarvan is de raad overtuigd geraakt in de afgelopen periode. Meer informatie hierover vindt

u onder stelling 4 in dit boekje en in het laatste advies van de scheidende raad: *De stand van educatief Nederland 2009* (gepubliceerd in februari 2009).

De nieuwe raad is aangetreden op 1 januari 2009. Ook in de nieuwe samenvatting zal hij, gevraagd en ongevraagd, de bewindslieden en de Tweede Kamer adviseren. Onveranderd gebeurt dit op

basis van kennis uit het veld en kennis uit onderzoek en vanuit een zorgvuldige afweging van feiten, ervaringen en concepten.

Dit jaaroverzicht van de Onderwijsraad bevat beknopt de hoofdzaken. Voor wie meer wil weten zijn er de volledige adviezen en verkenningen van de raad op www.onderwijsraad.nl.

Prof. dr. A.M.L. van Wieringen
Voorzitter

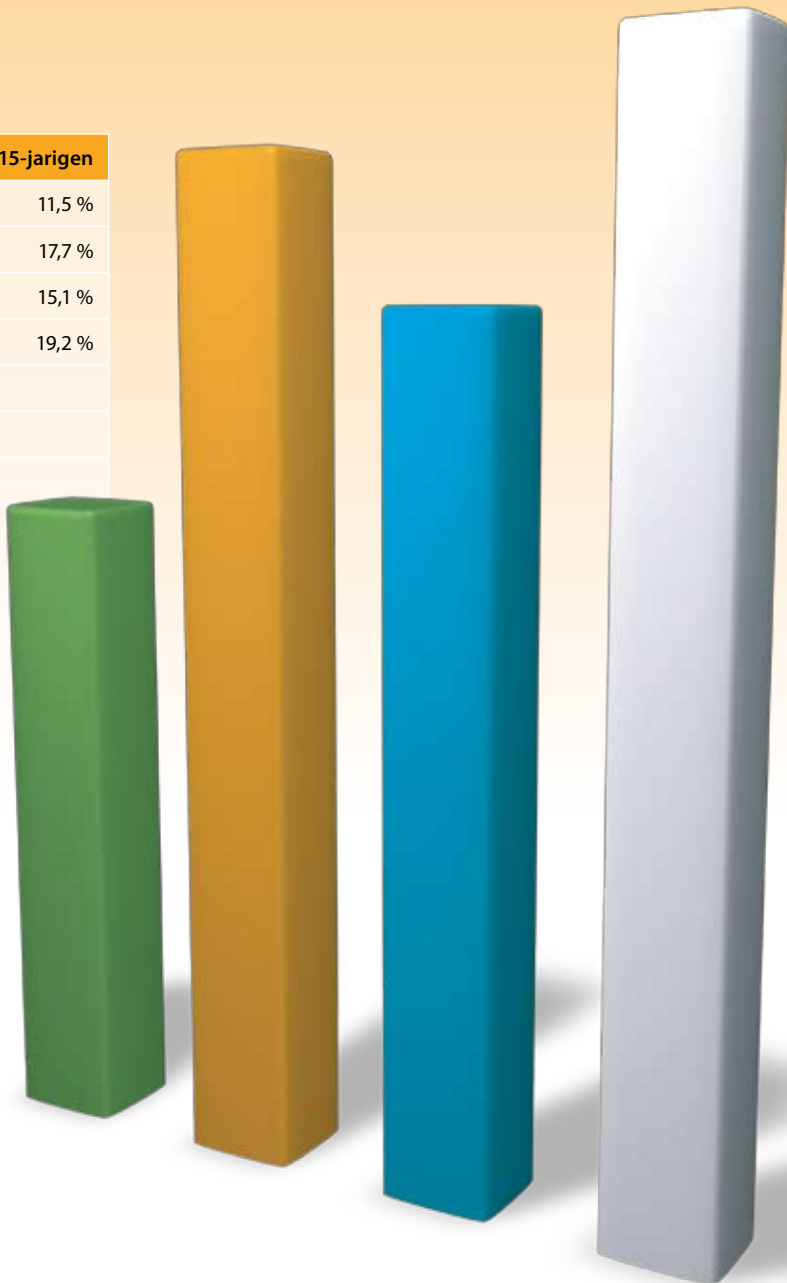
Drs. A. van der Rest
Secretaris

	15-jarigen
■ NL 2003	11,5 %
■ Ref 2003	17,7 %
■ NL 2006	15,1 %
□ Ref 2006	19,2 %

Ref = referentielanden

Leerlingen met lage leesvaardigheid, in percentages van de leeftijdscategorie

Bron: Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (2008): PISA

Blijf het onderwijs vernieuwen

Stelling 1

Verbetering van het onderwijs vraagt soms ook vernieuwing van het onderwijs. Natuurlijk is het goed om de programma's in alle sectoren actueel te houden. Innoveren moet van tijd tot tijd. Maar niet zomaar. Onderwijsvernieuwingen kunnen pas breed en algemeen worden ingevoerd als er een opeenstapeling is van bewijzen dat ze veelbelovend of doeltreffend zijn. Vernieuwers moeten altijd zoeken naar wat op een bepaald moment het beste bewijs is. Daarvoor is het nodig dat onderzoekskennis wordt gebundeld met ervaringskennis van leraren en docenten, van leerlingen en studenten.

De parlementaire commissie-Dijsselbloem heeft er in 2008 veel aandacht aan besteed: de gevolgen van onderwijsvernieuwingen voor de leerprestaties. De commissie concludeerde in februari dat door de politiek opgelegde vernieuwingen in de jaren negentig, gecombineerd met een toenemende autonomie van scholen, niet hebben geleid tot een hoger onderwijspeil. Er is zelfs sprake van een

'zorgwekkende dalende trend' als het gaat om de kwaliteit van basisvaardigheden als lezen en rekenen/wiskunde. De Onderwijsraad adviseerde al eerder tot een versteviging van kennis in het onderwijs. Net als de raad stelde de commissie-Dijsselbloem vast dat er geen consequente bewaking is van de ontwikkeling van schoolprestaties. De wijze waarop bepaalde vernieuwingen worden verspreid is zelfs ri-

sicovol (zoals in het recente verleden vormen van het zogenoemde nieuwe leren en competentiegericht onderwijs). Leerlingen lopen kans met onvoldoende kennis – vooral van taal en rekenen – de school en de opleiding te verlaten. Intussen is een breed gedragen programma in uitvoering dat taal en rekenen, Nederlands, Engels en wiskunde weer meer naar voren haalt.

Wat moet er gebeuren volgens de raad?

Verzamel bewijzen voor de effectiviteit van (nieuwe) onderwijsmethoden

Neem kleinere stappen, doe niet alles in één keer. Ontwikkel en beproef nieuwe onderwijsvormen op een planmatige manier en toets of ze succesvol zijn.

Daarbij zijn gradaties van succes mogelijk: van veelbelovend tot doeltreffend. De raad wil dat nieuwe methoden – zoals competentiegericht onderwijs, authentiek leren én vormen van het nieuwe leren – pas op grote schaal worden verspreid als de werking ervan redelijkerwijs is bewezen. De bestaande

praktijk in de gezondheidszorg kan als voorbeeld dienen. Daar worden onderzoekskennis, klinische kennis en patiëntenervaringen samengebracht in één protocol. Ook in het onderwijs is het nuttig om onderzoekskennis te bundelen met kennis en ervaringen van leraren, leerlingen en studenten.

Verbeter cognitieve prestaties en maak ze beter inzichtelijk

Zorg ervoor dat in het primair en het voortgezet onderwijs meer aandacht is voor het verbeteren van cognitieve prestaties én dat die prestaties inzichtelijker worden voor taal en rekenen. Voer voor de basale vakken leerstandaarden of referentieniveaus in op drie niveaus (basis, voldoende, gevorderd). Ook moeten er (nieuwe) toetsmethoden komen om de leerresultaten zichtbaarder te maken. Als duidelijker is vastgelegd 'wat' de scholen hun leerlingen moeten leren, dan kunnen scholen vrijheid nemen in 'hoe' ze dit doen, ook als het gaat om innovaties. De regelgeving hieromtrent kan ver-

soberen. De raad wil verder alle betrokkenen in de school stimuleren meer aandacht te schenken aan betere prestaties: de schoolleiding, leerkrachten en docenten, ouders en leerlingen. Hij heeft hiervoor een 'stimuleringsladder' ontworpen. De ladder bevat per doelgroep te ondernemen acties, die als ze goed worden uitgevoerd elkaar versterken. De schoolleiding kan een cultuur stimuleren onder docenten en schoolbesturen die meer gericht is op het verbeteren van de prestaties. Leraren kunnen ouders beter informeren over door hun kinderen behaalde resultaten. Ouders moeten vragen naar vorderingen en zorgen voor voldoende tijd voor huiswerk. Tot slot moeten leerlingen ervan doordrongen zijn dat ze het huiswerk moeten maken.

Aan het einde van het voortgezet onderwijs zouden de leeropbrengsten getoetst moeten kunnen worden via de 'afpraak aanvang hoger onderwijs' (AAHO). Dit is een afspraak die het voortgezet onderwijs en het mbo maken met het hoger onderwijs, en die wordt uitgewerkt in toetsen die beschikbaar zijn via internet. Met de resultaten kunnen aankomende studenten zelf beslissen of ze adequaat zijn voorbereid op een vervolgopleiding. Het gaat dus niet om zogenoemde 'high stakes testing' (toetsen bedoeld voor toelating), maar om 'low stakes testing' (de resultaten zijn diagnostisch). Er zijn vier onderdelen (Nederlands, Engels, rekenen/wiskunde en studievaardigheden) en drie niveaus (basis, voldoende, gevorderd).

Vernieuw door het gebruik van open digitale leermiddelen te stimuleren

Meer gebruikmaken van ICT is een uitstekende manier om het onderwijs te blijven verbeteren. De schoolboeken worden 'gratis': scholen krijgen vanaf 2009 per leerling een vast bedrag dat ze moeten uitgeven aan leermiddelen. De raad vindt dit een goed moment om scholen te stimule-

ren digitale leermiddelen in te zetten die ook 'open' zijn. Dat wil zeggen dat ze vrij toegankelijk zijn via het internet, dat er weinig of geen auteursrechten op rusten, en dat leraren en docenten ze kunnen aanvullen om ze voor hun onderwijsdoelen geschikt te maken. In het hoger onderwijs bestaan al aardig wat voorbeelden van het succesvol gebruik van open digitale leermiddelen. Ze maken het onderwijs aantrekkelijker en het be-

roep van leraar inhoudelijk interessanter. De raad vindt dat de minister scholen en leraren een stimulerend voorbeeld kan geven door een open doorlopende leergang (van drie tot achttien jaar) te laten ontwikkelen voor een van de kernvakken, bijvoorbeeld taal of rekenen. Of scholen deze leergang willen gebruiken kunnen ze zelf beslissen. Maar het voorbeeld is belangrijk: goed voorbeeld doet volgen.

Wat vinden anderen ervan?

Reacties op het advies over de bewezen werking van (nieuwe) onderwijsmethoden

Deze aanbeveling deed de raad al in 2006 in het advies *Naar meer evidence based onderwijs*. Er waren instemmende reacties in kranten en vakbladen. Zo stelde oud-staatssecretaris van Onderwijs Klaas de Jong Oz in het *Friesch Dagblad* dat het stapsgewijs invoeren van bewezen effectief onderwijs alleen mogelijk is als veranderingen minder snel worden ingevoerd. Dat vereiste volgens hem niets minder dan een cultuuromslag: "Het lijkt mij dat niet alleen de minister, maar ook

de (trendgevoelige) Kamerleden en onderwijsmanagers maar eens goed na moeten denken over dit advies dat meermalen de spijker op de kop slaat."

Maar er was ook kritiek. Sommige onderwijskundigen, onder wie de hoogleraar Paul Kirschner, vonden dat 'evidence based' werken in het onderwijs onuitvoerbaar was. Kinderen kun je niet indelen in 'controlegroepen' om ze ten behoeve van een experiment bepaalde vormen van onderwijs te onthouden, vond hij. Het zou bovendien te duur zijn en te veel tijd kosten om bewezen effectieve methoden in te voeren. Tot slot is onderwijs vol-

gens Kirschner contextgebonden, dat wil zeggen: afhankelijk van doelen, overtuigingen en intenties van leerlingen en docenten die niet te controleren zijn.

Reacties op het advies over het verbeteren en inzichtelijk maken van cognitieve prestaties

Op dit advies, getiteld *Partners in onderwijsopbrengst* en gepubliceerd december 2008, zijn bij het ter perse gaan van dit jaarboekje nog geen reacties gekomen.

Reactie minister op het advies over bewezen effectiviteit van onderwijsmethoden

De toenmalige minister Maria van der Hoeven reageerde in december 2006 positief op het advies. Ze was het eens met de raad dat nieuwe onderwijsmethoden evidence based moesten zijn en voegde eraan toe dat de benadering ook voor het onderwijsbeleid moest gaan gelden. Inmiddels heeft het ministerie een groot aantal maatregelen hiervoor aangekondigd en ook al in gang gezet. Zo gaat het een onderzoeksinstituut voor evidence based onderwijs financieren. Het instituut moet de wisselwerking tussen het wetenschappelijk onderzoek en de praktijk versterken. Het moet er mede voor zorgen dat zowel de onderwijspraktijk als het onderwijsbeleid meer kennisgestuurd gaan werken. Ook laat het ministerie onderzoeken of één digitaal loket voor het verzamelen en toegankelijk maken van onderzoeksmateriaal noodzakelijk is.

“Innoveren ja, maar met verstand!”

Frans de Vijlder, lector Governance en innovatiedynamiek in het onderwijs aan de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen (HAN): “De samenleving verandert zó snel, dat het gek zou zijn als het onderwijs niet zou vernieuwen. Innoveren moet echter wél met verstand gebeuren. In het onderwijs zie je twee benaderingen. De eerste is dat docenten vrij moeten zijn om met hun kennis en ervaring het onderwijs met creativiteit te vernieuwen. De tweede benadering is dat onderwijs-innovatie evidence based en resultaatgericht moet zijn: volgens een vooropgezet plan, met zo expliciet mogelijke doelstellingen. Dodelijk voor de creativiteit volgens sommigen. Mijns inziens is er geen grote spanning tussen die twee visies. De resultaatgerichte aanpak zou de creativiteit van de docenten zelfs kunnen aanmoedigen, door het als een uitdaging te zien om het resultaat te halen en daarvoor alle kennis en creativiteit uit de kast te trekken. Vrees voor onrust door vernieuwingen zie ik niet. We moeten leven met een wereld waarin alles steeds verandert. Mensen die vragen om rust? Die rust is er niet. Geen rust, wel ruimte: docenten moeten als team de ruimte krijgen om de veranderingsprocessen volgens professionele standaarden vorm te geven – mits er draagvlak is van de maatschappelijke omgeving.”

Reacties op het advies over open digitale leermiddelen

Het advies *Onderwijs en open leermiddelen* verscheen in september. Het kreeg veel aandacht in kranten, tijdschriften en op internet. De reacties waren positief, soms zeer lovend. Karl Dittrich, voorzitter van de Nederlands-Vlaamse Accreditatie Organisatie, sprak in zijn toespraak tijdens de viering van de Dies Natalis van de Open Universiteit van een ‘gedurfd en stimulerend’ rapport. Stichting Vrijdschrift (die ijvert voor de uitwisseling van vrije kennis en cultuur en groot voorstander is van vrije schoolboeken) bracht ‘hulde aan de Onderwijsraad’ en sprak van een ‘fantastisch advies’. Al had de raad volgens de stichting meer aandacht mogen be-

steden aan het idealisme dat nodig is om vrij toegankelijke schoolboeken digitaal te ontwikkelen. Ton Duif, de voorzitter van de Algemene Vereniging voor Schoolleiders (AVS), was het met de raad eens dat er meer snelheid gezet mag worden achter ICT in het onderwijs, al vond hij ook dat er al veel geïnvesteerd is. Hij pleitte ervoor dat er vooral naar de omstandigheden wordt gekeken: zijn de schoollokalen geschikt voor meerdere computers of voor elektronische schoolborden, moeten sommige oudere docenten extra training krijgen? Ook partijen in de Tweede Kamer zoals CDA, PvdA en SP reageerden enthousiast op het advies.

Er was ook kritiek. De VO-raad – de koepel voor werkgevers in het voort-

gezet onderwijs – was het wel eens met de aanbevelingen uit het rapport, maar vond het onterecht dat de Onderwijsraad de regie in handen van de minister wilde leggen. De VO-raad vond dat de scholen aan zet moesten blijven en wees erop dat het voortgezet onderwijs op dit gebied al initiatieven aan het ontplooiën was.

Kinderarts Edmond Schoorel vond dat computers nu juist niet op alle mogelijke manieren bij het onderwijs moeten worden betrokken – en al helemaal niet in het primair onderwijs. In het *Nederlands Dagblad* stelde hij dat kinderen tot 16 jaar op school niet achter de computer moeten zitten. Te veel gebruik ervan zou de ontwikkeling van hersenfuncties kunnen verstoren.

In hetzelfde artikel noemde Justine Pardoën, gespecialiseerd in media-opvoeding en begeleiding van internetgedrag van kinderen, de verbanden die de Onderwijsraad legde tussen

motivatie en ICT-gebruik 'onzin'. Zij vond dat er allerlei dingen belangrijk zijn voor de motivatie, en dat die niet staat of valt bij computers. Als er een schoolvisie achter schuilt, is het even-

goed te verdedigen om wel als om niet van de computer gebruik te maken, vond Pardoën.

Reactie minister op het advies over open digitale leermiddelen

Begin december reageerde minister Plasterk zeer positief op dit advies. Hij vond de aanbevelingen zinnig. Hij kondigde aan binnen twee tot drie jaar digitale schoolboeken in te willen voeren. Daarbij zei de minister gebruik te willen maken van internettoepassingen. Hij zet met zijn staatssecretarissen in ieder geval in op het ontwikkelen van 'Wikiwijs': een manier om al het lesmateriaal van basisonderwijs tot en met hoger onderwijs digitaal aan te bieden, gebaseerd op het Wikipedia-principe van 'wisdom of crowds'.

“Niet vernieuwen suggereert dat het huidige stelsel perfect is. En dat is het niet”

Dinand Webbink, programmaleider Onderwijs en Wetenschap en programmaleider Sociale Cohesie bij het Centraal Planbureau (CPB): “We moeten het onderwijs inderdaad blijven vernieuwen. De omgeving van het onderwijs, zoals de arbeidsmarkt, verandert immers ook continu. Niet vernieuwen zou bovendien suggereren dat het huidige stelsel optimaal is. En dat is het niet. Kijk maar naar de problemen met voortijdig schoolverlaten en met de hoge uitval in het hoger onderwijs. En komen leerlingen überhaupt wel op de goede plaats terecht? Aan een goede manier van vernieuwen kan absoluut een hoge opbrengst verbonden zijn. De gedachte die leeft na de bevindingen van de commissie-Dijsselbloem is dat we niet aan het onderwijsstelsel moeten zitten. Maar dat bedoelt Dijsselbloem niet. De commissie waarschuwt alleen dat vernieuwingen zeer zorgvuldig moeten worden voorbereid en ingevoerd. Dat er te veel onrust mee gemoeid zou zijn, valt denk ik erg mee. Als je maar goede argumenten hebt om te vernieuwen! Je moet laten zien dat het echt werkt. Onderzoek doen dus, experimenteren en evalueren. Ook een fasegewijze invoering is een must, met voldoende mogelijkheden voor evaluatie. Dan is de kans van slagen zeer groot.”

Meer informatie

De aanbevelingen over het verzamelen van bewijzen voor nieuwe onderwijsmethoden komen uit *Naar meer evidence based onderwijs* (januari 2006) en *Kennis van onderwijs* (januari 2003).

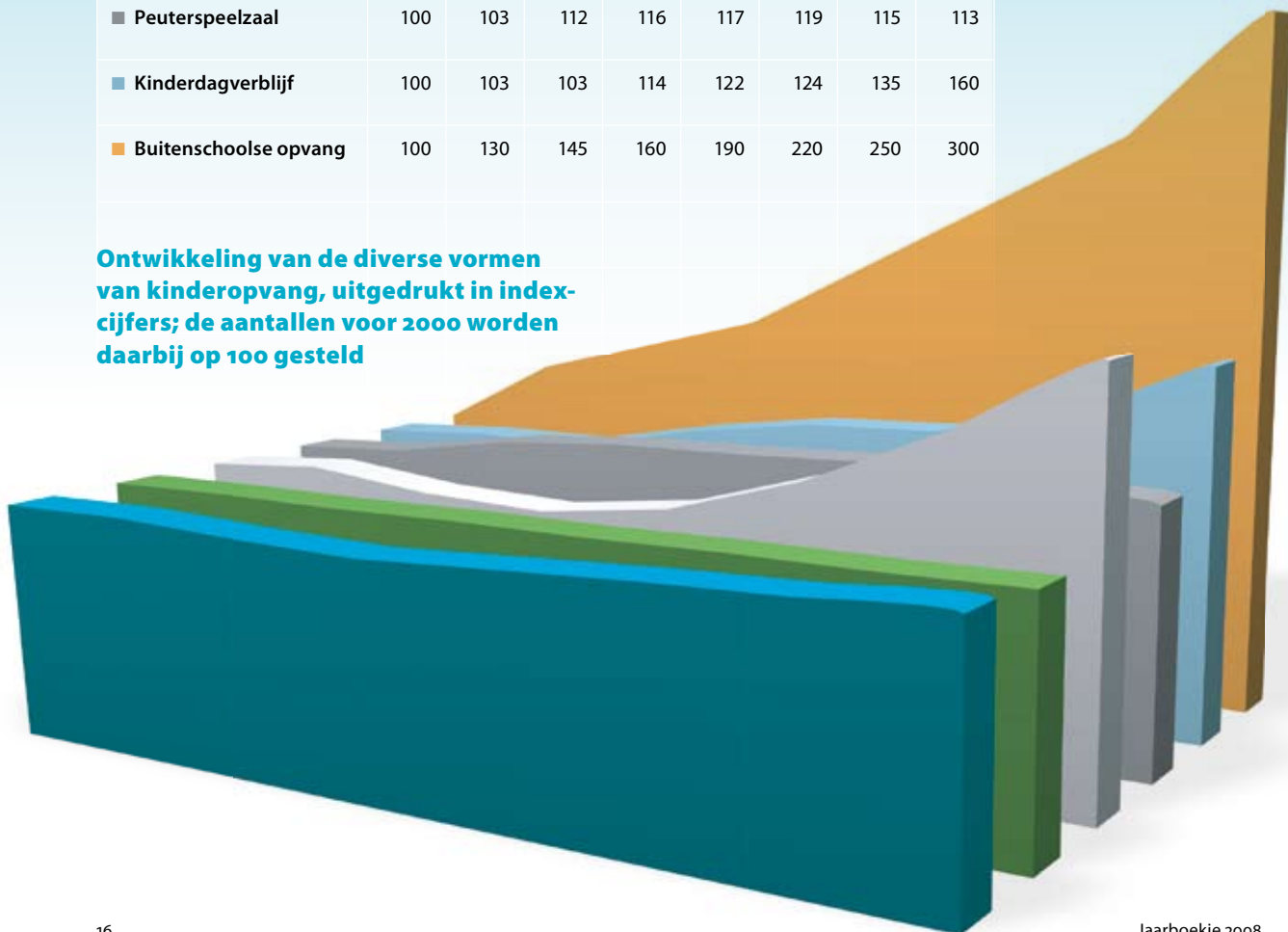
Het advies over het verbeteren en inzichtelijk maken van cognitieve prestaties komt uit *Partners in onderwijsopbrengst* (december 2008), maar ook uit *Versteving van kennis in het onderwijs* (twee rapporten, het eerste gepubliceerd in 2006, het tweede in 2007) en *Zeker weten* (1999).

De adviezen over open digitale leermiddelen komen uit *Onderwijs en open leermiddelen* (september 2008).

Alle publicaties zijn te vinden en te bestellen via de website: www.onderwijsraad.nl

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
■ Basisschool	100	101	99	98	101	104	106	108
■ Aantal kinderen 0-12	100	101	101	102	102	103	103	104
■ Gastouder	100	104	98	96	103	120	145	175
■ Peuterspeelzaal	100	103	112	116	117	119	115	113
■ Kinderdagverblijf	100	103	103	114	122	124	135	160
■ Buitenschoolse opvang	100	130	145	160	190	220	250	300

Ontwikkeling van de diverse vormen van kinderopvang, uitgedrukt in indexcijfers; de aantallen voor 2000 worden daarbij op 100 gesteld

Met onderwijs kun je niet vroeg genoeg beginnen!

Stelling 2

Inderdaad. Jonge kinderen spelen intensief, en dat is tegelijkertijd hun manier van leren. Ze brengen bovendien meer dan vroeger tijd buitenshuis door: in een peuterspeelzaal of kinderdagverblijf, of op de naschoolse opvang. Het ligt voor de hand om vroeg met educatieve programma's te beginnen – programma's die niet alleen gericht zijn op cognitieve doelen, maar ook op fysieke, motorische, sociaal-emotionele en morele doelen.

Voorschoolse, naschoolse en tussenschoolse opvang worden gewoner. Veel Nederlandse kinderen maken gebruik van deze voorzieningen en worden dus deels buitenshuis opgevoed. Toch zijn de kinderdagverblijven, peuterspeelzalen, overblijf- en naschoolse voorzieningen veelal letterlijk ingericht voor 'opvang'. Educatieve programma's worden er vooral aangeboden voor kinderen in achterstandssituaties. Dit is een onnodige inperking

van het bereik en brengt segregatie met zich mee. We kunnen beter alle kinderen vanaf tweeënhalf à drie jaar een programma bieden. Ze hebben allemaal recht op een breed educatief aanbod, dat goed aansluit op de gezins- of schoolsituatie. Het geeft ze betere ontwikkelingskansen. Ook op deelgebieden zouden we eerder kunnen beginnen met het aanbieden van kennis en vaardigheden. Zo is het zinvol om eerder dan in groep 7 op de basisschool te beginnen met het leren van Engels, Duits of Frans.

Wat moet er gebeuren volgens de raad?

Bied jonge kinderen een samenhangend programma van opvang, educatie en opvoeding

Bied kinderen in de leeftijd van nul tot twaalf jaar een samenhangend programma aan van opvang, educatie en opvoeding. Laat scholen, kinderopvang- en vrijetijdsvoorzieningen daarvoor nauw samenwerken. Begin met de ontwikkeling van een breed educatief programma van vier dagdelen, dat idealiter gratis toegankelijk is voor alle driejarige. De raad introduceert voor deze vorm van opvang de term *leeropvang*. Het bereidt de driejarige voor op het schoolse leren en stimuleert hun persoonlijke ontwikkeling. De raad wil met dit rijke pro-

gramma een samenhangende kleuter-onderwijsperiode voor drie-, vier- en vijfjarige tot stand brengen. Op lange termijn zou de raad graag zien dat de rol van de basisschool wordt uitgebreid. Geleidelijk aan moet het primair onderwijs een programma gaan aanbieden voor alle drie-, vier- en vijfjarige, dus voor de gehele kleuterperiode. Het programma moet hun ontwikkeling breed stimuleren: zowel cognitief als sociaal-emotioneel, moreel, fysiek en creatief. De raad acht met name voor de driejarige op langere termijn een algemene publiek bekostigde kleuter-onderwijsvoorziening de enige uitweg uit het gesleutel met verschillende publieke en private bekostigingen. Een dergelijke voorziening heeft in meer-

dere landen, bijvoorbeeld Vlaanderen, reeds gestalte gekregen.

De pedagogische verdieping van de voor- en naschoolse kinderopvang voor alle kinderen van nul tot twaalf jaar vraagt ook om goed opgeleide professionals. De raad stelt voor een tweedeling in de pabo-opleiding in te voeren. Na een basisjaar kunnen studenten kiezen uit de richting 'jonge kinderen' (van nul tot acht jaar) of de richting 'oudere kinderen' (van zes tot twaalf jaar). Niet elke werknemer in de kinderopvang hoeft een hbo-diploma te hebben. De mbo-opleidingen in deze sector zouden ook meer aandacht moeten schenken aan educatieve programma's.

Laat kinderen eerder vreemde talen leren

Nederlanders spreken hun talen minder goed dan zij zelf denken. De Europese ambities om iedere scholier een minimumniveau te laten bereiken in twee vreemde talen, worden in ons land niet gehaald. Terwijl we steeds meer talenkennis nodig hebben om mee te kunnen komen in de internationale economie. De raad adviseert dan ook om

vroeger op de basisschool te beginnen met de introductie van Engels, Duits of Frans. Jonge kinderen leren een vreemde taal sneller dan jongeren in de puberteit. De raad wil dat basisscholen kiezen tussen starten met een vreemde taal in groep 1 of in groep 5 (nu is dat groep 7). Dat kan via verschillende methoden, bijvoorbeeld via een onderdompelingsmethode: een deel van de lessen wordt (maximaal één dagdeel) in het Engels, Frans of Duits gegeven.

Een andere mogelijkheid is lokale taalscholen in het leven te roepen, vergelijkbaar met muziekscholen. Het voortgezet onderwijs kan aansluiten op de twee niveaus van de basisscholen. In het mbo zou ten minste één vreemde taal verplicht gesteld moeten worden op het hoogste niveau zelfs twee. Er is een tienjarenplan nodig om dit alles te bereiken. Dit beleid moet zich in eerste instantie richten op aanvullende scholing voor leerkrachten en docenten.

Wat vinden anderen ervan?

Reacties op het advies een samenhangend programma aan te bieden voor jonge kinderen

Deze aanbeveling kwam uit het rapport *Een rijk programma voor ieder kind*, dat werd gepubliceerd in juli. Bij de presentatie ervan waren vertegenwoordigers aanwezig van organisaties uit het onderwijs, de kinderopvang en het peuterspeelzaalwerk, de pabo's, universiteiten en gemeenten. Een groot aantal was bij de totstandkoming van het rapport geraadpleegd. De aanwezigen reageerden overwegend positief. Ze konden de

aandachtverschuiving naar pedagogische kwaliteit bij de besteding van tijd en geld voor kinderopvang waarderen. Toch waren er verschillen: vanuit het onderwijs werd positiever aangekeken tegen een samenhangende kleuteronderwijsperiode voor drie-, vier- en vijfjarigen dan vanuit de kinderopvang. En niet iedereen was even gelukkig met de term 'leeropvang', omdat die een beeld oproept van peuters die stilzwigend in rechte rijtjes taakjes moeten maken.

In de media verschenen vanuit de kinderopvang wisselende reacties. In *Het Parool* toonden twee directeu-

ren van grote aanbieders van kinderopvang in Amsterdam zich ingenomen met het advies. Zij vonden het goed om programma's aan te bieden aan *alle* peuters en niet alleen aan kinderen met een leerachterstand. Al gaf een van hen aan dat het lastig zou zijn om voldoende opgeleide medewerkers hiervoor aan te trekken. In het vakblad voor de kinderopvang *BBMP* vond adviseur kinderopvang & onderwijs Ed Buitenhok dat er op landelijk niveau weliswaar allerlei initiatieven worden ontplooid om de pedagogische invalshoek van de kinderopvang te versterken, maar dat er in de lokale kinderdagverblijven 'nog een we-

reld te winnen' was. Maar zijn collega Helga Fidder van de grote organisatie Kinderopvang OOK in Apeldoorn, stelde in het maandblad *Opzij* juist dat er al veel gebeurt op dat gebied: "Niet voor niets heten leidsters in de kinderopvang sinds kort pedagogisch medewerksters en worden ze begeleid door een pedagoog." Ed Vervaet, als ontwikkelingspsycholoog werkzaam bij de stichting *Histos*, noemde *Een rijk programma voor ieder kind* in een vakblad voor kinderdagverblijven 'armzalig'. De Onderwijsraad zou adviseren vanuit het idee dat het kindere brein maakbaar zou zijn. En Bas Levering, als pedagoog verbonden aan de Universiteit Utrecht en de Fontys Hogescholen in

Tilburg, schreef in *Inzicht* (het magazine van de Vereniging voor Openbaar Onderwijs): "Het ontijdige accent op voorbereidend rekenen en taal, waar tegenwoordig eerste en tweede groepen onder lijden, maakt meer kapot dan ons lief is".

De Algemene Onderwijsbond (AOB) zei in een reactie al jaren voorstander te zijn van een betere samenhang tussen opvang en onderwijs en vond dat het voorstel van de Onderwijsraad hierop goed aansloot. Ook de differentiatie in de pabo-opleiding met een stroom voor het jonge kind en een stroom voor het oudere kind, sprak de AOB aan. De Besturenraad (de orga-

nisatie voor christelijk onderwijs) reageerde in het eigen magazine instemmend: een brede school begint niet bij het neerzetten van een mooi gebouw, maar bij het bedenken van wat kinderen van nul tot twaalf nodig hebben om zich goed te kunnen ontwikkelen en wat daarvoor nodig is.

SP-Kamerlid Marianne Langkamp vond op de website van haar partij het recht op leeropvang een 'onwenselijke ontwikkeling' en 'verdacht veel lijken op het verlagen van de leerplicht naar drie jaar'.

"Vier jaar is de ideale leeftijd om naar de basisschool te gaan"

Bert Westrus, in 2008 directeur van openbare basisschool De Zuidwester in Heiloo: "Vier jaar is de beste leeftijd om naar de basisschool te gaan. Dat weet ik uit 41 jaar onderwijservaring, maar ook omdat ouders het zeggen. Kinderen zijn er dan aan toe, en kijken ernaar uit. Een praktisch voordeel is dat 99% al zindelijk is. Als de overheid de leeftijd verlaagt naar drie jaar, moeten er juist nog heel veel broeken worden verschoond. Er moet dan geld bij om per kleutergroep een onderwijsassistent aan te stellen. Een vierjarige zit bovendien in de juiste sociaal-emotionele ontwikkeling: hij is sociaal vaardig genoeg om zich op anderen te richten. En dat is belangrijk, want kleuters leren veel van elkaar. Geef een vierjarige een maatje van vijf, en hij wordt razendsnel wegwijs gemaakt. Driejarigen daarentegen zijn eerder geneigd zich af te zonderen. Ze krijgen bovendien veel indrukken te verwerken én staan onderaan in de sociale rangorde. Dat vergt enorm veel energie. Wat mij betreft is vier jaar beslist niet te vroeg. We hebben het in Nederland dus goed voor elkaar."

Reactie staatssecretaris op het programma voor jonge kinderen

Staatssecretaris Dijkema reageerde begin oktober op het advies *Een rijk programma voor ieder kind*. In een brief aan de Tweede Kamer onderschreef ze de door de Onderwijsraad bepleite steun en aandacht voor de ontwikkeling van het kind. Ze stelde echter dat het beschikbaar stellen van vier dagen leeropvang als een basisvoorziening voor alle twee- en driejarigen in deze kabinetsperiode niet haalbaar is. De staatssecretaris gaf aan dat ze het beschikbare geld wilde besteden aan de doelgroep met achterstanden (ongeveer 15% van een leeftijdsgroep) en stelde daarbij twee prioriteiten: (1) het verbeteren van de kwaliteit van peuterspeelzalen en kinderopvang en het van onderaf naar elkaar toe laten groeien van beide voorzieningen; (2) voorschoolse educatie voor kinderen met een taalachterstand. Over de door de raad bepleite tweedeling in de pabo wilde staatssecretaris Dijkema een advies uit het veld afwachten, omdat er wel geluiden kwamen vanuit scholen dat het ingewikkelder zou zijn om mensen met verschillende kwalificaties een goede plek te geven in de organisatie. Ook zou de flexibiliteit van smaller opgeleide leraren op de arbeidsmarkt afnemen.

“Zorg voor een goed pedagogisch kader”

Elly Singer, universitair docent Opvoedkunde en Ontwikkelingspsychologie aan de Universiteit van Amsterdam en van Utrecht, en projectleider/ auteur **Landelijk pedagogisch kader kindercentra 0-4 jaar**: “Kinderen leren al vanaf het allereerste moment. Van nature is er een enorme drive om te leren. Echter, de omgeving moet daarin meegaan. In een normale thuissituatie krijgen kinderen voldoende stimuli om zich te ontwikkelen in beweging, taal, exploratie en sociale omgang. In die zin is er voor het vierde jaar dus geen onderwijs nodig. Maar door de kleine gezinnen bieden kindercentra tegenwoordig wel een welkome aanvulling in sociale contacten en speelmogelijkheden. Voor kinderen die op één van deze gebieden (sterk) tekort komen, kan aanvullend ‘opvoeden’ uitkomst bieden. Dat is geen onderwijs in de zin van een leergang, omdat dit bij jonge kinderen niet werkt, maar wél een omgeving met een basisaanbod. Een pedagogisch kader feitelijk, waarin is nagedacht over wat je gaat aanbieden. Dat moet je trouwens sowieso doen zodra je (jonge) kinderen in groepen zet, zoals bij een kinderdagverblijf. Een pedagogisch medewerker sluit aan bij waar kinderen mee bezig zijn, daagt uit en creëert kansen voor leren.”

Reacties op de aanbeveling om kinderen eerder vreemde talen te leren

In juni presenteerde de raad het rapport *Vreemde talen in het onderwijs*. Het kreeg veel aandacht in de media: zowel in kranten en tijdschriften als op radio, televisie en internet. Het advies om kinderen veel eerder vreemde talen te leren was één van de onderwerpen in het achtuurjournaal van de NOS. Dagbladen wijdden er discussies aan op hun websites. De voor- en tegen-

standers onder de lezers hielden elkaar behoorlijk in evenwicht.

Het dagblad *Trouw* vond het idee van de raad charmant, maar gebracht op een verkeerd moment nu het kabinet prioriteit wil geven aan het verbeteren van de reken- en taalprestaties. Ook het *Dagblad van het Noorden* achtte het moment zo vlak na rapportage van de commissie-Dijsselbloem niet goed gekozen, maar vond de aanbeveling op zichzelf 'geen ondoordachte gril', mits er geen verplichting van

zou worden gemaakt. Het *Algemeen Dagblad* sprak zich uit tegen het vroeger aanleren van vreemde talen en stelde dat een kind zo lang mogelijk kind moest zijn.

De voorstanders in de media vonden dat kinderen wel écht Engels moesten leren, liefst van moedertaalsprekers. Hoogleraren Sieneke Goorhuis-Brouwer en Gerard Westhoff wezen erop dat kinderen een groot leervermogen hebben en een taal spelenderwijs snel oppikken, als ze maar

Reactie minister op het advies vroeg te beginnen met vreemde talen

Minister Plasterk reageerde in november 2008 voorzichtig welwillend op het advies over vreemde talen in het onderwijs. Hij wilde het initiatief primair bij de scholen laten en eventuele belemmeringen daarvoor wegnemen. Steeds meer scholen tonen immers uit zichzelf al belangstelling voor het aanbieden van vreemdetalenonderwijs. Deze ontwikkeling wilde de minister eerst de tijd geven en ondersteunen met kennis, materiaal en subsidiemogelijkheden. Wel kondigde hij een pilotproject aan voor een beperkt aantal scholen om te experimenteren met Engels als deelvoertaal voor (maximaal) 15% van de onderwijstijd – zoals voorgesteld door de raad. Het verplicht stellen van ten minste één vreemde taal voor alle mbo-leerlingen vond de minister niet nodig. Uit onderzoek is gebleken dat 80% van hen nu al te maken krijgt met de eisen voor één of meerdere vreemde talen. Waar dat niet zo is, is er vaak een goede reden voor (specialistische beroepen die geen talenkennis vragen of mbo-ers die een assistentenopleiding volgen). Voor het lang mbo (mbo-niveau 4) gaat de minister wél een verplichting opleggen: deelnemers moeten hier hetzelfde minimumniveau Engels behalen als eindexamenkandidaten havo. Voor een verplichting op mbo-niveau 3 wil de minister nader onderzoek doen.

niet worden lastig gevallen met grammatica en woordjes stampen. Hetty Mulder van de Stichting Leerplan Ontwikkeling (SLO) voegde eraan toe dat Nederland gigantisch achterloopt op andere landen als het gaat om onderwijs in het Engels op de basisschool.

Onder de tegenstanders overheerste het idee dat kinderen al zoveel moeten en de angst om ze te overvragen. Ook was men bevreesd dat aandacht voor een vreemde taal ten koste zou gaan van de kennis die kleuters op moeten doen van de Nederlandse taal. Hoogleraar communicatiewetenschap Annick de Houwer van de Universiteit Antwerpen zette kanttekeningen bij de onderdompelingsmethode. Die zou pas zin hebben als kinderen tweeënhalve dag in de week in foutloos Engels worden onderwezen. Ook columnist Beatrijs Ritsema wees het voorstel in *HP/De Tijd* mede om die reden hardhandig van de hand. Een fervent tegenstander betoonde zich de ontwikkelingspsycholoog Ewald Vervaet in diverse media. Hij vond het voorstel 'dwaas'. De raad zou ervan uitgaan dat het kindbrein een hol vat was dat naar wens gevuld kon worden.

Volgens hem zijn kinderen tot elf of twaalf jaar neurologisch en psychologisch niet toe aan het schoolse leren van een vreemde taal, en daarna leren ze in drie maanden tijd wat ze als kleuter in twee jaar opsteken. Kees de Glopper, hoogleraar taalbeheersing aan de Rijksuniversiteit Groningen, vond dat met dit plan ook te veel van de leerkrachten werd gevraagd. De onderwijsvakbond AOb tot slot, vreesde dat de aandacht voor vreemde talen ten koste zou gaan van andere vakken.

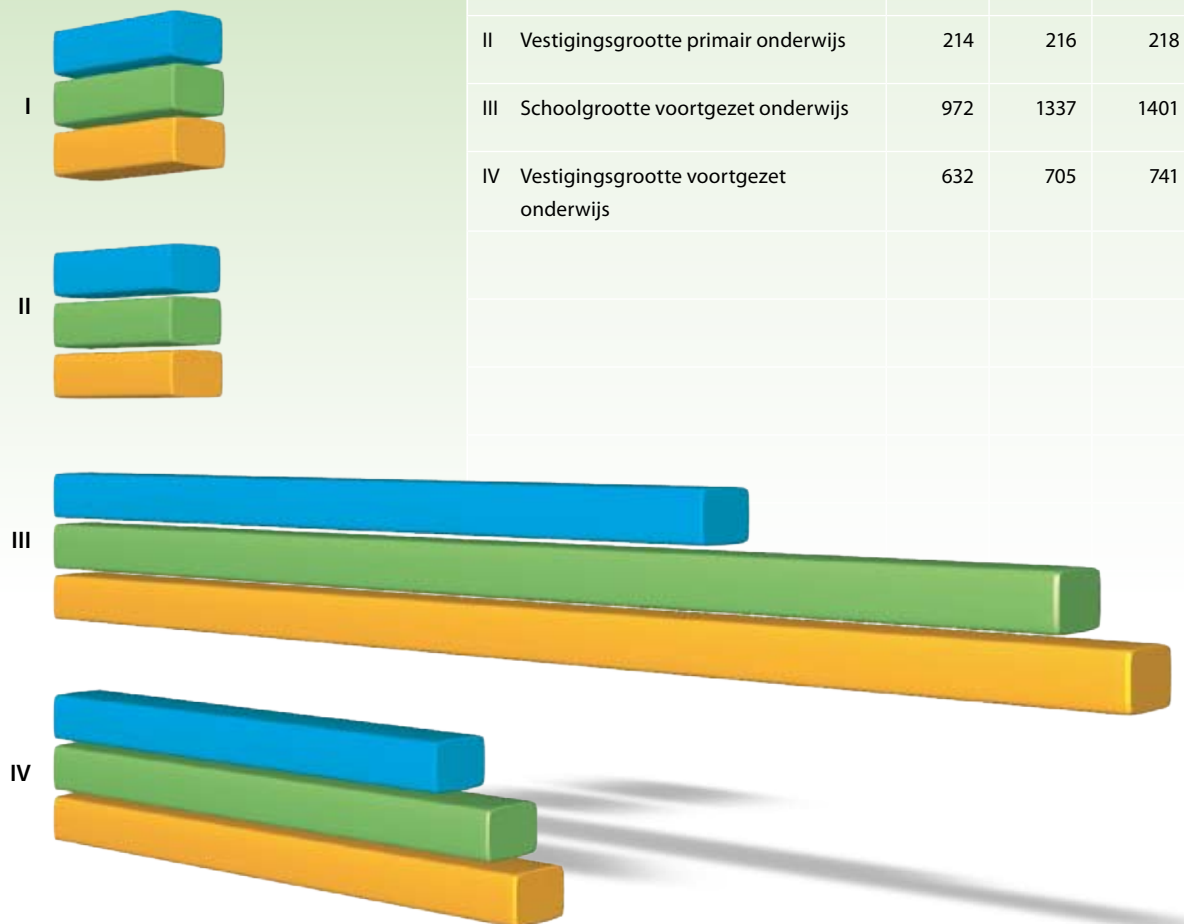
Meer informatie

Het advies over een samenhangend programma voor jonge kinderen komt uit *Een rijk programma voor ieder kind* (juli 2008). De Onderwijsraad heeft eerder gepleit voor de integratie van kinderopvang en educatieve programma's, zie *Een vlechtwerk van opvang en onderwijs* (februari 2006) en *Spelonderwijs* (juni 2002).

De aanbeveling kinderen eerder vreemde talen aan te leren komt uit *Vreemde talen in het onderwijs* (juni 2008).

Alle publicaties zijn te vinden en te bestellen via de website: www.onderwijsraad.nl

Ontwikkeling schoolgrootte en vestigingsgrootte

Bron: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (2004, 2007); *Kerncijfers 1999-2003*; *Kerncijfers 2004-2007*.

Fusies hoeven de keuzevrijheid niet te beperken

Stelling 3

Dat hoeft inderdaad niet, maar het vraagt wel enige oplettendheid. Fusies en schaalvergroting mogen er niet toe leiden dat ouders, leerlingen en studenten straks niets meer te kiezen hebben. Pluriformiteit van bestuurlijke aanbieders in ons onderwijsbestel is een groot goed. In elk voedingsgebied moet er een keuze zijn tussen ten minste twee aanbieders. Dat geeft variëteit in bestuursvormen, in denominaties en in pedagogisch-didactische modellen.

Onderwijsinstellingen hebben in het laatste decennium grotere vrijheden gekregen. De overheid is steeds meer op afstand gaan opereren. Besturen en scholen hebben te maken met meer risico's en zoeken elkaar daar-

door op. Door te fuseren en professionele bestuurders aan te stellen kunnen zij de toegenomen autonomie beter aan en efficiënter werken. Maar schaalvergroting heeft ook nadelen. Groter wordende besturen met meer

scholen onder zich brengen meestal meer bureaucratie mee. Ze zijn minder direct betrokken bij de afzonderlijke scholen of afdelingen. Een tweede nadeel is de verminderde keuzevrijheid. Er moet iets te kiezen zijn: daarvoor zijn minimaal twee aanbieders, twee schoolbesturen per regio nodig. De Onderwijsraad is niet blind voor de voordelen van schaalgrootte, maar vindt dat primair gedacht moet worden vanuit een kleinschalige onderwijsomgeving. Uitgangspunt moet zijn dat alle betrokkenen in de instelling (leerlingen, studenten, ouders, docenten, ondersteunend personeel en schoolleiding) zich met de school verbonden weten en zich vertegenwoordigd en gehoord voelen.

Wat moet er gebeuren volgens de raad?

Zorg voor bestuurlijke variëteit in een bepaald gebied

De raad wil voorkomen dat in bepaalde gebieden slechts één bestuurlijke aanbieder van onderwijs overblijft. Daarom pleit hij in sommige gevallen voor een fusietoets. Zo'n toets is nodig als fusies leiden tot besturen met gezamenlijk (meer dan) een bepaald aantal leerlingen of studenten: in het basisonderwijs 2.500, in het voortgezet onderwijs 5.000, in het middelbaar beroepsonderwijs 10.000 en in het hoger onderwijs 20.000. Hoe groot het gebied is waarvoor de fusietoets geldt, verschilt per sector. Voor het basisonderwijs is die klein, voor het

hoger beroepsonderwijs bepalen de landsgrenzen de regio. De raad wil dat een speciale Onderwijskamer bij de Nederlandse Mededingingsautoriteit (NMa) de toets uitvoert. Er moet ook een verplichte fusie-effectrapportage komen. Dat is een beschrijving van de te verwachten opbrengsten van de samenvoeging, afgezet tegen de prijs waartegen ze worden gerealiseerd.

De raad vindt dat (grote) onderwijsinstellingen moeten werken aan hun legitimatie. Zij moeten ouders en andere maatschappelijk belanghebbenden betrekken bij het bestuur. Dat kan via de raden van toezicht, via maatschappelijke consultaties, of via een

steviger inbreng van ouders en anderen in de medezeggenschapsorganen van onderwijsinstellingen, bijvoorbeeld via een maatschappijgeleding. Bij het werken aan legitimatie past ook meer bescheidenheid in de naamgeving van bestuursfuncties: geen colleges van bestuur in het basisonderwijs.

Tot slot moet de overheid een 'schaal-effecttoets' invoeren bij beleidsmaatregelen op het gebied van onderwijs om 'schaalopdrijvende' effecten te voorkomen. Elke beleidsmaatregel, hoe zinvol ook, moet worden beoordeeld op negatieve schaaffecten.

Realiseer binnen grote onderwijsinstellingen een kleine schaal

Er is nog veel te doen aan het realiseren van een kleine schaal binnen grote instellingen. Dat geldt zowel voor het voortgezet onderwijs, het middelbaar beroepsonderwijs als voor het hoger onderwijs. Een kleinschalige onderwijsomgeving bevordert de band van

leerlingen en studenten met hun opleiding en helpt uitval voorkomen. In het hoger onderwijs is uitval (inclusief switchen) in het eerste jaar aanzienlijk: 25% op de universiteiten en 30% op de hogescholen. Om deze percentages terug te dringen doen de opleidingen zelf al veel. De Onderwijsraad stelt de minister voor een extra impuls te geven aan initiatieven die de binding van studenten met hun onderwijs be-

vorderen. Opleidingen kunnen zich dus intern kleinschaliger organiseren, maar ook flexibeler. Verder kunnen ze de studentenhuisvesting integreren met de onderwijshuisvesting, om zo wonen en leren in vooral het eerste en tweede studiejaar te combineren.

Andere maatregelen om uitval te voorkomen zijn: beloon opleidingen met weinig uitval met een afrondingsbe-

premie na het eerste jaar en voer tegelijkertijd (om de kwaliteit te handhaven) een overgangsexamen in. Stel een landelijk spreidingsplan op voor universiteits- en hogeschoolcolleges, zodat uitblinkende studenten op vol-

doende plaatsen terecht kunnen. Doe iets aan de aansluiting tussen voortgezet en hoger onderwijs. De raad wil dat het vwo, de havo, het mbo, het hbo en het wo samen afspreken wat de aanvangsniveaus zijn voor de op-

leidingen in de 'afpraak aanvang hoger onderwijs' (AAHO, zie hiervoor pagina 10). Tot slot moeten studenten en hun ouders zich beter (laten) informeren over de opleiding van hun keuze.

Wat vinden anderen ervan?

Reacties op het advies over bestuurlijke variëteit

Het advies *De bestuurlijke ontwikkeling van het Nederlandse onderwijs* verscheen eind november. Het kreeg veel positieve aandacht in zowel de gedrukte als de audiovisuele media. Het achtuurjournaal van de NOS wijdde er een item aan. Een meerderheid van de Tweede Kamer had eerder al aangegeven een fusietoets te willen, en SP-Kamerlid Jasper van Dijk reageerde instemmend op het

raadsadvies. Wel wilde hij een stapje verder gaan: totdat de fusietoets zou worden ingevoerd moest er een fusiestop komen. Zijn collega Arie Slob toonde zich in dagblad *Trouw* verheugd dat het rapport concreet en uitgewerkt was – en dat het daarmee de discussie naar een hoger niveau tilde. Oud-staatssecretaris van Onderwijs Klaas de Jong Ozn vond in het *Friesch Dagblad* dat de vraag ‘van wie is de school?’ niet duidelijk meer beantwoord kan worden en daarom wilde ook hij een stapje verder gaan:

‘defuseren, voor het te laat is en de samenleving de scholen voorgoed kwijt is’. In een commentaar was het *Reformatorisch Dagblad* positief over de voorstellen van de raad om het stichten van scholen te vergemakkelijken door het minimum aantal leerlingen naar beneden te brengen.

Tegenstand was er ook. De tegenstanders vonden dat bij bestuurlijke fusies de afzonderlijke schoollocaties hun ‘eigen gezicht’ heel goed in stand konden houden en dat er dus voldoende te

“Bestuurlijke schaalvergroting versterkt de ruggengraat”

Pieter Hendrikse, lid van de Raad van Bestuur van Ons Middelbaar Onderwijs (OMO) in Noord-Brabant en lid van de ledenadviesraad van de VO-Raad: “Ik ben het zeer met deze stelling eens: fusies hoeven keuzevrijheid niet te beperken. Bestuurlijke schaalvergroting in het voortgezet onderwijs leidt tot een versterking én vergroting van de keuzevrijheid. Het vormt een versterking van de ruggengraat! Grote besturen zijn immers beter in staat om kleinere scholen in stand te houden. Zo konden veel scholen in de jaren ‘80 en ‘90 na een bestuurlijke overname succesvol blijven bestaan. Naarmate een bestuur sterker is, is de profilering van een school makkelijker in stand te houden. Doordat de backofficekosten samen worden gedeeld en dus relatief lager zijn, blijft er voor de afzonderlijke scholen meer geld over om zich te profileren. Dat vergroot de variëteit, en die is absoluut noodzakelijk. Niets zo fnuikend als een gebrek aan variëteit en diversiteit! Besparingen door gedeelde kosten biedt scholen bovendien een groter innovatief vermogen. Voorwaarde voor elke fusie is natuurlijk wel dat er een meerwaarde moet ontstaan. Die afweging moet dus altijd worden gemaakt. De noodzaak van een fusietoets is mijns inziens twijfelachtig. De horizontale en verticale verantwoording zijn al gedekt, dus een apart toetsingsorgaan is onnodig. En gaat het echt mis, dan moet de minister maar ingrijpen.”

“Fuseren verhoogt de keuzevrijheid in principe niet”

Toon Voorbraak, rector Pius X College in Bladel en voorzitter van Orion: “Keuzevrijheid is een belangrijk goed. Dat begint al op de basisschool: ouders en kind mogen zelf de school kiezen die zij prefereren – en dat is niet altijd de school die het dichtste bij is. De politiek, besturen en toezichthouders hebben een belangrijke rol in het handhaven van die diversiteit. Fusies werken vaak goed uit, zo blijkt ook uit het verleden. Fusies leidden tot minder versnippering; ze hadden pas echt positief effect bij logistiek en materieel voordeel en bij kennisdeling. Iedere fusie kan echter beperking van keuzevrijheid tot gevolg hebben. Bij fusieprocessen zie je helaas maar al te vaak dat bestuurders vooral de belangen van de eigen organisatie behartigen. Minder rekening houden zij daarbij met belangen van ouders en kinderen waarmee nog geen relatie is opgebouwd. Vooral bij dalende leerlingenaantallen en/of andere ongunstige ‘marktontwikkelingen’ zie je dat gebeuren. Nieuwe fusies vragen dus een zeer kritische blik! In de toekomst moet de politiek toezien op een goede spreiding en diversiteit van scholen. Bestuurders en toezichthouders moeten dit respecteren. Landelijk toezicht op een kwalitatief goed aanbod en een redelijke spreiding is wenselijk. Een fusietoets is dan ook heel acceptabel en redelijk.”

kiezen overbleef. Deze mening werd in het *Friesch Dagblad* verwoord door drie vertegenwoordigers van scholenkoepels: Geert Heerschop (christelijke basisscholenkoepel), Teunis Wagenaar (samenwerkingsverband van scholen voor openbaar voortgezet onderwijs) en Femme Riemersma (christelijke koepel van middelbare scholen). In dagblad *Trouw* zei Leo van Beek, voorzitter van Quadraam, een scholengroep in Arnhem en omgeving: “Wij willen kleinschalig onderwijs bieden. Om dat goed te kunnen doen, heb je een grootschalig backoffice nodig. Zo besteed je je geld efficiënt en zorg je voor slagkracht.” Ook de VOS/ABB stelde bij monde van zijn directeur Theo Hooghiemstra in dagblad *Trouw* dat grote besturen op schoolniveau

juist keuzevrijheid konden waarborgen. Bijvoorbeeld door in regio’s waar het leerlingenaantal terugloopt scholen verschillende profielen te geven.

De Besturenraad vond alleen een beperkte fusietoets nodig, gericht op het garanderen van de levensbeschouwelijke en didactische diversiteit van het onderwijsaanbod. Daarmee is dan de keuzevrijheid gewaarborgd, ook als het onderwijs in bepaalde regio’s onder één bestuur valt. Extra maatregelen voor het afleggen van bestuurlijke verantwoording vond de Besturenraad niet nodig, omdat er op dit gebied al veel gebeurt. De onderwijsbond AOb tot slot, had begrip voor de keuze voor de fusietoets, maar wel bedenkingen bij de uitwerking ervan.

De bond vond dat de raad te zeer was uitgegaan van de keuzevrijheid voor ouders en leerlingen, en dat de positie van het onderwijspersoneel onderbelicht was. Wel vond de AOb de door de raad voorgestelde voortgangstoets bij fusies interessant.

Reactie minister op het advies over bestuurlijke variëteit

Het kabinet nam snel na het verschijnen van het rapport *De bestuurlijke ontwikkeling van het Nederlandse onderwijs* de aanbevelingen grotendeels over. Er komt binnen twee jaar een fusietoets. Scholen en besturen die samen willen gaan worden verplicht om zich te verantwoorden tegenover alle betrokkenen. Ouders, studenten en personeel krijgen een grotere rol bij interne medezeggenschap. Mogelijk komt er in het voortgezet onderwijs, net als in het basisonderwijs, een toeslag voor kleine scholen. Tot slot wordt het voor ouders, leraren en (oudere) leerlingen makkelijker om hun schoolbestuur te verzoeken uit een groot verband te stappen en zelfstandig verder te gaan. Over de manier waarop dit moet gebeuren vraagt de minister opnieuw advies aan de Onderwijsraad. De raad moet ook adviseren over een versoepeling van de criteria om zelf een school op te richten.

Reacties op het advies over een kleine schaal binnen grote instellingen

Deze en andere aanbevelingen kwamen uit het rapport *Een succesvolle start in het hoger onderwijs*. Het werd gepresenteerd in januari, tijdens een conferentie over het hoger onderwijs. De reacties waren overwegend positief. De Vereniging van Nederlandse Universiteiten (VSNU) onderschreef de aanbevelingen voor het vergroten van de verbondenheid van studenten met hun opleiding en vond het combineren van wonen en werken een interessante gedachte. De VSNU had wel bedenkingen tegen het vaststellen van landelijke aanvangsniveaus voor het hoger onderwijs. Ook de MBO Raad reageer-

de vooral instemmend. Een woordvoerder van de HBO-raad zei in het *Reformatisch Dagblad* dat zijn voorzitter, Doekle Terpstra, erop had gewezen dat het halveren van de uitval niet gaat lukken. Daarvoor ontbreekt het te veel studenten aan goede vaardigheden in vakken als rekenen en taal. Wel dacht de woordvoerder dat campussen, combinaties van onderwijs- en studentenhuisvesting, kunnen helpen.

De studentenorganisatie ISO was positief over de 'afspraken aanvang hoger onderwijs'. Voorzitter Bastiaan Verweij zei wel in het dagblad *Spits*: 'Het kan niet de bedoeling zijn dat je er na vijf jaar havo of zes jaar vwo achterkomt dat je opleiding niet volstaat.' Alle betrokken partijen moeten volgens hem

de koppen bij elkaar steken om uitval tegen te gaan. Hij benadrukte verder dat het belangrijk was om studenten geen nummer te laten zijn. Lisa Westerveld, voorzitter van de Landelijke Studenten Vakbond (LSVb), was in het *Reformatisch Dagblad* redelijk positief over de aanbeveling om wonen en leren te combineren. Ze vond wel dat de student de keuze moest hebben om wel of niet op de campus te gaan wonen. Om uitval tegen te gaan pleitte Westerveld verder voor betere voorlichting en begeleiding. Hoogleraar en ontwikkelingspsycholoog Michiel Westenberg schreef in *NRC Handelsblad* dat jongeren niet in glimmende folders en vlotte voordrachten bij open dagen het antwoord konden vinden op wat ze willen in het leven. Nu is studiekeuze net

zoiets als een 'blind date', stelde hij. Westenberg pleitte voor een flexibel eerste jaar, waarin studenten zelf een vakkenpakket konden samenstellen en op basis van wat ze in het eerste jaar tegenkwamen konden kiezen.

De overige reacties – met name in de gedrukte media – zoomden in op het voorstel van de raad om wonen en leren te integreren. Dat kwam ook doordat tijdens de presentatie van het rapport het woord 'internaten'

was gevallen. De meeste nieuwsberichten gingen daarom over de aanbeveling rond de studentenhuising. Behalve de (deels al genoemde) instemmende reacties op dit idee waren er ook tegenstanders die erop wezen dat studenten niet 'weggestopt' moesten worden op campussen, maar juist ook via hun huisvesting moesten integreren in de maatschappij.

Reactie minister op het advies over een kleine schaal binnen grote instellingen

De officiële beleidsreactie van minister Plasterk volgde in juni, als onderdeel van de voortgangsrapportage over de strategische agenda hoger onderwijs. Ten aanzien van de kleinschaligheid wil de minister meerjarenafspraken maken met de VSNU en de HBO-raad. De minister vond de huisvestingsvraag relevant en belangrijk, maar hij vond dat hij zelf hierin een beperkte rol kon spelen. Hij voelde ook weinig voor een landelijk spreidingsplan voor universiteits- of hogeschoolcolleges en voor de afrondingspremie aan het einde van het eerste jaar. Zeer positief stond de minister tegenover de voorgestelde startgesprekken met aankomende studenten. Hij kondigde aan dit idee te willen invoeren. Ook de aanbeveling om de loopbaanoriëntatie meer aandacht te geven nam hij over door hiervoor een stimuleringsplan aan te kondigen. Tot slot wilde de minister net als de raad studenten eerder (binnen drie maanden) bindende studieadviezen geven, die bovendien verder gaan dan alleen verwijderingbesluiten.

Meer informatie

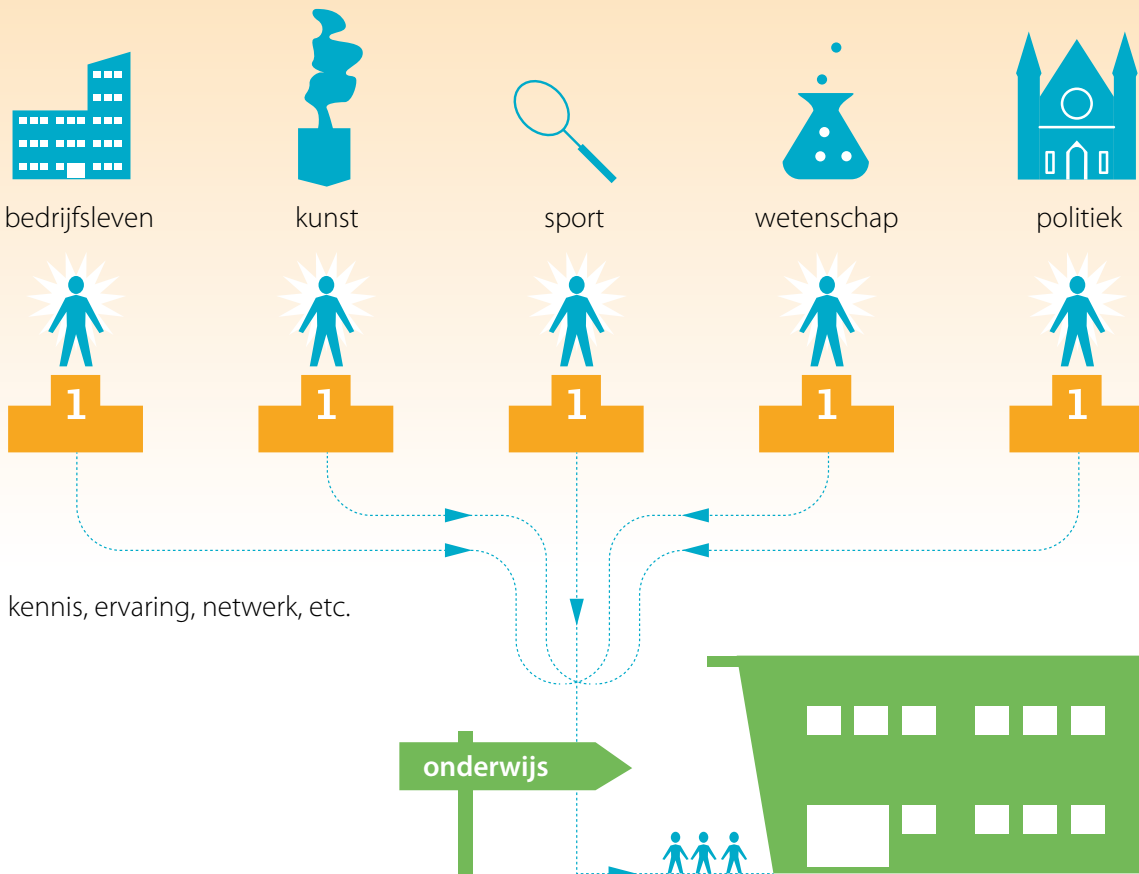
De aanbeveling om te zorgen voor bestuurlijke variëteit komt uit *De bestuurlijke ontwikkeling van het Nederlandse onderwijs* (november 2008). Het bouwt voort op eerdere publicaties: *Variëteit in schaal* (oktober 2005), *Bureaucratisering in het onderwijs* (april 2004) en *Wat scholen vermogen* (januari 2002).

Het advies over een kleine schaal binnen grote instellingen komt uit *Een succesvolle start in het hoger onderwijs* (januari 2008).

Aanbevelingen over schaal-grootte en aansturing van onderwijsinstellingen zijn ook te vinden in het advies *Richtpunten bij onderwijsagenda's* (mei 2008).

Alle publicaties zijn te vinden en te bestellen via de website: www.onderwijsraad.nl

Onderwijs kan inbreng maatschappij beter benutten

Nederlanders aan de top kunnen (veel) meer doen voor het onderwijs

Stelling 4

Inderdaad. De maatschappij schuift steeds meer taken en verantwoordelijkheden naar de school toe. Terwijl de school eigenlijk op veel manieren de koestering van de samenleving verdient (en daardoor ook meer kan hebben). Die koestering komt beter van de grond als de voorhoedes van het Nederlandse bedrijfsleven, de sportwereld, de culturele wereld en de financiële sector hierin een voorbeeld zouden stellen.

Van scholen wordt veel verwacht. Burgerschapsvorming, zorg voor veiligheid, het realiseren van een sluitend onderwijsaanbod voor alle zorgleerlingen, tegengaan van segregatie, voor-

komen van alcoholmisbruik of overgewicht. Het onderwijs kan deze taken onmogelijk *alleen* uitvoeren. Hulp van buitenaf is onontbeerlijk. Die hulp is er in toenemende mate van bijvoor-

beeld ouders, leerbedrijven, sportverenigingen en muziekscholen. Maar de toplaag van het Nederlandse bedrijfsleven, van de sportwereld, de culturele wereld en de financiële sector is te weinig zichtbaar betrokken bij het opleiden van kinderen en jongeren. De raad vindt dat de Nederlandse elites een voorbeeld kunnen nemen aan mensen als Richard Krajicek en Gerlach Cerfontaine. Beiden ontplooiën initiatieven om jongeren op weg te helpen in de samenleving, hetzij door sportieve activiteiten mogelijk te maken, hetzij door stage- en opleidingsmogelijkheden te vergroten. Scholen kunnen met hulp van de maatschappelijke voorhoede, maar ook van anderen, hun socialiserende taken beter uitvoeren.

Wat moet er gebeuren volgens de raad?

Zorg voor een grotere betrokkenheid van de maatschappelijke voorhoede bij het onderwijs

De raad pleit voor een nieuwe maatschappelijke identificatie met onderwijs. Burgers moeten niet alleen praten over wat zij denken dat er mis is met het reken- en taalniveau van kinderen, maar zich ook actief inzetten voor de school. De raad denkt dat als de bovenlaag van verschillende maatschappelijke sectoren hierin het voortouw neemt, anderen zullen volgen. Succesvolle zakenmensen, journalisten, intellectuelen, kunstenaars, politici en bestuurders kunnen bijvoorbeeld deelnemen aan mentorprogramma's of een bijdrage leveren aan stageactiviteiten, week-

endscholen, vakantieprogramma's en excursies. Ook hogescholen en universiteiten kunnen wel eens wat meer doen op dit gebied. Zij moeten de toekomstige maatschappelijke voorhoedes meer burgerschapsvaardigheden en maatschappelijke verantwoordelijkheid bijbrengen.

Er zijn ook andere manieren om maatschappelijke verantwoordelijkheid te stimuleren. Er is meer geld nodig voor onderwijs, zowel van de overheid als van de private sector. De overheid kan haar eigen regierol versterken en een breder publiek bij het onderwijs betrekken via twee expertisegroepen: één voor bekostiging en één voor huisvesting. De raad wil ook

meer debatten over de inhoud van de schoolvakken, samen met docenten en gefaciliteerd door de minister. Tot slot houdt de raad een pleidooi voor het concept van Uitgebreid Onderwijs (UO). Het onderwijs moet zich niet laten insnoeren tot 1000, 1040, 850 uren per jaar, of tot een bepaald aantal contacturen per week, maar ruimer worden gedefinieerd. Dan horen er ook zaken bij als de verlengde schooldag, de verlengde schoolweek, huiswerkinstututen, de weekendschool, een schakeljaar, onderwijsgebonden opvang, leeropvang, de muziekschool, en het onderwijszomerkamp. Het UO zou een uitgangspunt van het onderwijsbeleid moeten zijn.

Laat scholen zelf bepalen welke maatschappelijke taken ze op zich nemen

De afgelopen jaren zijn steeds meer neventaken op het bordje van de school gekomen. De raad vindt dat scholen zich primair moeten richten op hun twee wettelijke taken: kwalificatie (voorbereiden op een vervolgopleiding of de arbeidsmarkt) en socialisatie (voorbereiden op deelname

aan de maatschappij). Andere taken zijn altijd aanvullend. De school moet zelf bepalen in hoeverre hij die op zich neemt – afhankelijk van de onderwijsvisie, het leerplan en de aanwezige voorzieningen. Om scholen houvast te bieden heeft de raad de schooltypen geordend in drie varianten: (1) de multifunctionele school: een maximumvariant die naast onderwijs ook 'diensten' aanbiedt als ontspanning en opvang; (2) de 'sobere' school: een mi-

numvariant die zich richt op de wettelijke kwalificerende en socialiserende taken; (3) de netwerkschool: een tussenvariant die taken op zich neemt en in de uitvoering vooral samenwerking zoekt met anderen. De raad spreekt geen voorkeur uit voor een van deze modellen, maar adviseert de staatssecretaris te vertrouwen op de professionaliteit van scholen en ze vrij te laten in hun keuze.

Laat scholen een sterkere rol spelen in de sociale vorming van jongeren

Voor de socialisatietoek die alle scholen wettelijk hebben, kunnen ze meer gebruikmaken van sociale netwerken van jongeren, dat wil zeggen: van ouders en leeftijdgenoten. Scholen kunnen via de netwerken een sterkere rol spelen in de sociale vorming van jongeren. Nauwe contacten met ouders zijn daarvoor nodig, maar ook meer aandacht voor de samenstelling van groepen scholieren. Niet alleen om

de negatieve effecten van groepsvorming tegen te gaan, maar ook om de positieve kanten ervan te benutten. Jongeren steunen elkaar en geven elkaar advies. Scholen kunnen groepen jongeren met verschillende etnische of sociale achtergronden bij elkaar zetten, of sportdagen en debatwedstrijden voor ze organiseren. Mogelijk kan het onderwijs zich laten inspireren door het Britse 'huizensysteem': klasoverstijgende groepen leerlingen van diverse leeftijden en achtergronden die met elkaar concurreren op het gebied van sport en cultuur. Tot slot

kunnen docenten zich beter dan nu verdiepen in de leefwereld en in de (straat)taal van jongeren.

Haal voor speciale groepen leerlingen deskundigheid van buiten de school naar binnen

Het onderwijs kan veel, maar om tegemoet te komen aan de behoeften van sommige groepen leerlingen is hulp van buitenaf onontbeerlijk. Leerlingen met gedragsproblemen kunnen bijvoorbeeld beter worden geholpen als scholen en hulpverleners nauw samenwerken in zogenoemde uitvoeringsteams: teams van onderwijspersoneel, maatschappelijk werkers, jeugdpsychologen en wijkagenten. Deze zorgadviesteams (ZAT) zijn in-

tussen gemeengoed op veel scholen. Voor heel specifieke groepen zijn varianten van speciaal onderwijs gewenst. Maar ook voor jongeren die het uitzonderlijk goed doen is samenwerking tussen scholen en andere organisaties hard nodig. Talenten in bepaalde leergebieden, in de sport, kunst of in het ondernemerschap komen daarmee tot bloei. Voor hen moet de overheid één beleids- en financieringsregeling treffen, die scholen meer ruimte geeft om vrijstellingen te verlenen van lessen en examens, en ruimte om alternatieve examenonderdelen te bieden. Voor deze uitblinkende groep

leerlingen kan bemoeienis van de maatschappelijke voorhoede met het onderwijs extra interessant zijn – en vice versa.

Wat vinden anderen ervan?

Reacties op het advies over de betrokkenheid van de maatschappelijke voorhoede bij onderwijs

Deze aanbeveling is opgenomen in het advies *Stand van educatief Nederland 2009*, dat is gepubliceerd in februari 2009. Zowel de VO-raad

als de AOb reageerden positief. Beide organisaties onderstreepten het belang van een maatschappelijk debat over de inhoud van het onderwijs. *De Telegraaf* sprak van een nuttig advies, maar tekende daarbij wel aan dat het idee van uitgebreid onderwijs in de praktijk niet zo gemakkelijk uitvoerbaar is. Immers: wie betaalt de reke-

ningen, wie controleert het lesniveau buiten de school, wie bepaalt welke leerling wordt toegelaten?

“Het is opmerkelijk hoe weinig actief het hoger onderwijs mensen zoals ik benadert”

John Leerdam, Tweede Kamerlid en onder meer beschermheer van ECHO, een landelijk expertisecentrum dat de kweekvijver van excellent allochtoon talent wil vergroten en tegelijkertijd een bijdrage wil leveren aan de multiculturele samenleving en de kenniseconomie. “Als ik ergens een verbinding kan leggen doe ik dat. Pak de telefoon en vraag een collega “ik heb hier iemand die wel eens met jou willen praten over ..., heb je een half uurtje?” En dat werkt bijna altijd. (...) Het is opmerkelijk hoe weinig actief het hoger onderwijs mensen zoals ik benadert. In de Verenigde Staten is dat ondenkbaar. Daar worden alumni, zeker als ze nationaal actief zijn in de politiek, voortdurend teruggehaald naar hun universiteiten en colleges voor lezingen of discussies. Het is toch gek dat ik meer uitnodigingen uit de VS en uit Zuid-Afrika krijg dan uit Nederland. We moeten veel meer praktijk en wetenschap aan elkaar koppelen om de toekomstige elite te interesseren, kennis te laten maken met elkaar, te inspireren om hun maatschappelijke verantwoordelijkheid te nemen.”

Uit: Maatschappelijke oriëntaties in het onderwijs, studie uitgevoerd in opdracht van de Onderwijsraad door IOWO en ITS (beide Radboud Universiteit Nijmegen), november 2008

Reacties op het advies om de school te laten kiezen welke maatschappelijke taken hij op zich neemt

Deze aanbeveling kwam uit het advies *Onderwijs en maatschappelijke verwachtingen*. Het werd gepresenteerd in december 2008. De eerste reacties waren instemmend. De VO-raad voelde zich gesteund door de oproep van de Onderwijsraad om scholen vrij te la-

ten in hun keuze, en vond dat het advies aansloot bij de eigen boodschap om voluit te kiezen voor de kerntaken van het voortgezet onderwijs. Ook de Besturenraad was blij met de 'realistische boodschap' van het advies en vond dat de Onderwijsraad een belangrijk signaal afgaf door onomwonden te stellen dat neventaken altijd aanvullend zijn op de hoofdfuncties kwalificatie en socialisatie. De belangenorganisatie vond dat het advies scholen ook

kan helpen tegenwicht te bieden tegen de druk die gemeenten soms op het onderwijs uitoefenen om allerlei maatschappelijke taken op zich te nemen.

“Onderwijs moet een feest zijn”

Cas Spijkers, topkok, heeft zijn naam verbonden aan de in 2007 gestarte Cas Spijkers Academie voor culinair toptalent. Spijkers is intensief betrokken bij de selectie van nieuwe leerlingen en is minimaal één dag per maand aanwezig om les te geven, te begeleiden en de opleiding van adviezen te voorzien. “Ik vond het een eer om mijn naam aan deze opleiding te verbinden toen mij dat werd gevraagd. Ik kan hier echt wat doen. (..) Onderwijs moet een feest zijn en dat kan ook als je de leerlingen er goed van langs geeft als ze iets stoms hebben gedaan (maar ik blijf altijd vriendelijk hoor), maar ook als je ze direct complimenteert als ze iets goeds doen. En dat werkt. Sommige jongens uit Groningen slapen hier op zondagavond al op een stretcher omdat ze dan niets missen op de maandagochtend. (..) Veel jongeren willen een eigen zaak, hebben een droom, zijn uit zich zelf geweldig gemotiveerd als ze beginnen. Doe daar dan iets mee in het onderwijs. Richt de lessen zo in dat die jongens weten wat erbij komt kijken als je straks een eigen zaak begint. Ga bezig met een ondernemingsplan, laat ze onder begeleiding van de school met professionals uit de praktijk starten met een echt bedrijf waarvan ze enorm kunnen leren. Daarom ook halen we toppers van buiten, de voorbeelden voor deze leerlingen voor gastlessen binnen”.

Uit: Maatschappelijke oriëntaties in het onderwijs, studie uitgevoerd in opdracht van de Onderwijsraad door IOWO en ITS (beide Radboud Universiteit Nijmegen), november 2008

Reacties op het advies over de rol van scholen in de sociale vorming van jongeren

Het in dit kader actuele advies kwam al uit in juli 2005, onder de titel *Sociale vorming en sociale netwerken in het onderwijs*. Verschillende onderwijsredacteurs vroegen zich in hun artikelen over het advies af of de raad ‘te veel Harry Potter had gelezen’. Het voorbeeld van het Britse huizensysteem deed hen daar sterk aan denken. Een aantal commentatoren en geïnterviewden stelde dat op de meeste scholen zich geen grote problemen voordoen. Zijn die er wel, dan worden

de aanbevelingen naar hun mening al in praktijk gebracht. De Algemene Vereniging Schoolleiders (AVS) was negatief in haar oordeel. De vereniging vond dat de raad te weinig oog had voor alles wat basisscholen al doen aan ouderparticipatie. De raad zou wel erg gemakkelijk een aantal (nieuwe) integratietaken bij de school leggen: huisbezoek, ontmoetingsbijeenkomsten voor ouders, spreekuren voor ouders, vriendschapsbanden met andere scholen.

Er waren ook positieve reacties. Het sprak jeugdcommissaris Steven van Eijck, destijds door het kabinet aange-

steld om de jeugdzorg te verbeteren, ‘zeer aan’ dat de raad ook had gekeken naar positieve manieren van omgaan met groepsvorming onder jongeren. De Leidse hoogleraar Leren en ontwikkeling in de multiculturele samenleving Paul Vedder stelde dat de zorg voor integratie én voor opvoeding altijd al een duidelijke, wettelijke, taak van de school is geweest. In het tijdschrift *Didaktief* zei hij: “De school gaat niet over de school, de school gaat over de samenleving. Over kinderen die moeten opgroeien. Dat vergeet de school wel eens.”

Reactie minister op het advies over scholen en sociale vorming

De officiële reactie op het rapport over sociale vorming kwam van minister Van der Hoeven in de zomer van 2006. Zij had het advies van de raad in verschillende bijeenkomsten voorgelegd aan docenten, schoolleiders, leerlingen, ouders en vertegenwoordigers van gemeenten en maatschappelijke organisaties. Deze betrokkenen onderschreven de aanbevelingen en herkenden zich erin. De minister gaf in haar reactie aan dat zij een aantal maatregelen al had genomen om de contacten tussen scholen en ouders te bevorderen, om te investeren in buitenschoolse vormen van leren (brede school, sport, maatschappelijke stages) en om burgerschapsvorming te bevorderen. De minister vond het belangrijk dat scholen op al deze punten zelf konden kiezen hoe en in welke mate zij er invulling aan willen geven.

Reacties op het advies om deskundigheid van buiten te halen voor speciale groepen leerlingen

Ook dit (nu actuele) advies is al eerder gepubliceerd, namelijk in mei 2004, onder de titel *Hoe kan onderwijs meer betekenen voor jongeren?*. De reacties erop waren positief. Het NOC*NSF (de overkoepelende organisatie van sportbonden) gaf aan zich te willen richten op het ontwikkelen van centra voor topsport en onderwijs, naast de be-

staande LOOT-scholen. De door de Onderwijsraad voorgestelde beleids- en financieringsregeling voor bijzondere talenten zou volgens NOC*NSF een 'prima voorportaal' hiervoor kunnen zijn.

Meer informatie

De aanbeveling om de maatschappelijke voorhoede bij het onderwijs te betrekken komt uit *Stand van educatief Nederland 2009* (februari 2009). Deze publicatie geeft een overzicht van actuele ontwikkelingen in het Nederlandse onderwijs en is een vervolg op het gelijknamige rapport dat vier jaar geleden (januari 2005) is verschenen.

Het advies om de school te laten kiezen welke maatschappelijke taken hij op zich neemt komt uit *Onderwijs en maatschappelijke verwachtingen* (december 2008).

Het advies over de rol van scholen in de sociale vorming van jongeren komt uit *Sociale vorming en sociale netwerken in het onderwijs* (juli 2005).

De aanbeveling om deskundigheid van buiten te halen voor speciale groepen leerlingen komt uit *Hoe kan onderwijs meer betekenen voor jongeren?* (mei 2004).

Alle publicaties zijn te vinden en te bestellen via de website: www.onderwijsraad.nl

PERSONEELSOPBOUW EN PERSONEELSGELEID...

PERSONEELSOPBOUW EN PERSONEELSGELEID IN HET ONDERWIJS

WAARDERING VOOR HET LERAARSCAP
advies

WAARDERING VOOR HET LERAARSCAP

ONDERWIJS

VERSTEUNING VAN HET LERAARSCAP

TOEGA

Uitgebrachte adviezen en verkenningen

Adviezen 2008

- *Een succesvolle start in het hoger onderwijs*
(10 januari 2008)
- *Richtpunten bij onderwijsagenda's*
(29 mei 2008)
- *Vreemde talen in het onderwijs*
(19 juni 2008)
- *Een onafhankelijk College voor examens*
(20 juni 2008, niet behandeld in deze uitgave)
- *Een rijk programma voor ieder kind*
(3 juli 2008)
- *Onderwijs en open leermiddelen*
(3 september 2008)

- *De bestuurlijke ontwikkeling van het Nederlandse onderwijs*
(29 november 2008)
- *Onderwijs en maatschappelijke verwachtingen*
(17 december 2008)
- *Partners in onderwijsopbrengst*
(17 december 2008)

Adviezen uit andere jaren behandeld in dit jaarboekje

- *Hoe kan onderwijs meer betekenen voor jongeren?*
(17 mei 2004)
- *Sociale vorming en sociale netwerken in het onderwijs.*
(14 juli 2005)
- *Naar meer evidence based onderwijs*
(19 januari 2006)
- *Stand van educatief Nederland*
(12 februari 2009)

Voor informatie over deze en andere publicaties: www.onderwijsraad.nl

Colofon

De Onderwijsraad is een onafhankelijk adviescollege, opgericht in 1919. De raad adviseert, gevraagd en ongevraagd, over hoofdlijnen van het beleid en de wetgeving op het gebied van het onderwijs. Hij adviseert de ministers van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. De Eerste en Tweede Kamer der Staten-Generaal kunnen de raad ook om advies vragen.

Gemeenten kunnen in speciale gevallen van lokaal onderwijsbeleid een beroep doen op de Onderwijsraad.

De raad gebruikt in zijn advisering verschillende wetenschappelijke disciplines en verbindt deze met de praktijk van het onderwijs. Er is ook aandacht voor de internationale dimensie van educatie in Nederland. De raad adviseert over een breed terrein: van voor-

schoolse educatie tot aan postuniversitair onderwijs en bedrijfsopleidingen. De producten van de raad worden gepubliceerd in de vorm van adviezen, studies en verkenningen. Daarnaast initieert de raad seminars en website-discussies over onderwerpen die van belang zijn voor het onderwijsbeleid.

De raad bestaat uit twaalf leden die op persoonlijke titel zijn benoemd.

Concept en tekst

Francissen Communicatie,
Amsterdam

Ontwerp en lay-out

www.balyon.com, Zoeterwoude

Drukwerk

DeltaHage, Den Haag

ISBN-nummer

978-90-77293-88-1

© Onderwijsraad, Den Haag
Alle rechten voorbehouden.
All rights reserved.

ONDERWIJS **raad**

Nassaulaan 6 - 2514 JS Den Haag
www.onderwijsraad.nl